חידושה של התשובה - בין ראש השנה ליום הכיפורים

מפי הרב חיים איידלס

לעילוי נשמת

צפורה בת אשר זעליג וביילה צירל

והרב אברהם יהושע בן פרומט פאני

ולרפואת

אברהם בן חנה

ראש השנה - הארת פנים

ראש השנה הוא יום של הארת פנים על ידי ה' יתברך, כפי שאומר המדרש (ויקרא רבה פרשה כא) על הפסוק "לדוד ה' אורי וישעי" (תהלים כז א) - ""אורי" בראש השנה "וישעי" ביום הכפורים". וכן אנו מקדימים לפני התקיעות "אשרי העם יודעי תרועה ה' באור פניך יהלכון" (שם פט טז). בכל השנה החטאים גורמים להסתר פנים, כלשון הכתוב "כי אם עונתיכם היו מבדלים בינכם לבין אלהיכם וחטאותיכם הסתירו פנים מכם משמוע" (ישעיהו נט ב). אומר הירושלמי (סנהדרין פרק י הלכה ב): "אין לך שעה קשה בעולם מאותה שעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה "ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא" (דברים לא יח)". לעומת זאת, הארת פני ה' אלינו מביאה איתה כל הברכות והטובות - "ה' אלהים צבאות השיבנו האר פניך ונושעה" (תהלים פ כ) ו"באור פני מלך חיים" (משלי טז טו). כשם שבחורף ישנם זמנים שאין אור ה' נראה לעין כיוון שהעננים מכסים את אורה ומכהים את זהרה וישנם זמנים בהם מאירה ה' בכל תקפה וגבורתה, "כצאת השמש בגבורתו" - כך גם ברוחניות, יש זמנים שאור ה' נסתר על ידי חטאינו, ואילו בראש השנה ה' מאיר פניו והוא זמן שמסוגל לזכייה באור ברכה וישועה. אך כמובן שכשם שבשעה שהשמש זורחת בכל עוצמתה אם אדם יסגור עצמו בחדר סגור ואפל, שדלתותיו סגורות וחלונותיו מכוסים בשכבת אבק רבה אור ה' לא ייכנס אליו להאיר לו, כך מי שלא פותח דלת לאור ה' ומנקה את כל האבק של העוונות שהצטברו במשך הזמנים לא יזכה ליהנות מהארת פני ה' שמתחדשת בראש השנה. על זה אנו נקראים - "התנערי מעפר קומי", להתנער מהעפריות של העוונות והחומריות, לנקות את הלב שיהיה זך וטהור, ואז נוכל לקלוט את האור הגדול השופע בימים הגדולים הנאצלים הללו.

אומר הטור (אורח חיים סימן תקפא): "תניא בפרקי דרבי אליעזר: בראש חודש אלול אמר הקדוש ברוך הוא למשה "עלה אלי ההרה", שאז עלה לקבל לוחות אחרונות, והעבירו שופר במחנה משה עלה להר שלא יטעו עוד אחר עבודה זרה, והקב"ה נתעלה באותו שופר שנאמר "עלה אלהים בתרועה וגו'" ((תהלים מז). לכן התקינו חז"ל שיהו תוקעין בראש חודש אלול בכל שנה ושנה וכל החדש כדי להזהיר ישראל שיעשו תשובה שנאמר "אם יתקע שופר בעיר וגו'" (עמוס ג) וכדי לערבב השטן". ומשם נתקנו הימים הללו כימי רחמים וסליחות, ימים המיוחדים לתשובה לקראת ראש השנה ויום הכיפורים. כשם שהשמש לא זורחת בכל כוחה בבת אחת אלא הולכת היא ומתחזקת באורה וחומה עד חצות היום, שהשמש עומדת בכל כוחה בצהריים, כך גם ברוחניות - הארת "ה' אורי" מתחיל להאיר מראש חודש אלול וככל שמתקרבים אנו לימים הנוראים כך מתחזק האור ביתר שאת, ומגיע עד לכדי "וישעי" - ישועת הנפש ביום הכיפורים.

"ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו ושמתי לך מקום אשר ינוס שמה" (שמות כא יג) - ראשי תבות 'אלול'. ההורג נפש בשגגה לא מוצא מרגוע לנפשו מפני חרב גואל הדם המבקש לנקום את מיתת קרובו. הקב"ה ברוב חסדו נותן לאותו רוצח בשגגה מקום לנוס אליו להיות מוגן מפני כל פגע ומשחית. כך נוהג הקב"ה עם אותו אדם שחטא ופשע במהלך השנה בחטאים ועוונות שונים, שרודפים אחריו מלאכים משחיתים ומקטרגים, ואותו אדם אינו רגוע משום שאין הוא מוצא מקום לעצמו. עד הגיע חודש אלול ואז הקב"ה "אנה לידו ושמתי לך מקום"- ממציא לו זמן מיוחד למקום הגנה ומסתור תחת כנפי השכינה, זמן הארת פני ה', וממילא מסתלקים כל המקטרגים.

התשובה כבריאה חדשה

"פנה אל תפלת הערער ולא בזה את תפלתם. תכתב זאת לדור אחרון ועם נברא יהלל יה. כי השקיף ממרום קדשו ה' משמים אל ארץ הביט. לשמע אנקת אסיר לפתח בני תמותה. לספר בציון שם ה' ותהלתו בירושלם" (תהלים קב יח-כב). מבאר המדרש (ילקוט שמעוני תהלים רמז תתנה): "אמר ר' יצחק: כלפי דורות אמרו שאין להם לא כהן ונביא ולא בית המקדש שיכפר, אלא התפילה נשתיירה להם שהם מתפללים אותה בראש השנה וביום הכיפורים, אל תבזה אותה מהם, הוי "ולא בזה את תפלתם". "תכתב זאת לדור אחרון, ועם נברא יהלל יה"- וכי עד עכשו עתידה אומה אחרת להבראות שהוא אומר "ועם נברא"? אלא אמר ר' יהודה בר' סימון: זה דורו של מרדכי שנברא בריה חדשה. ורבנן אמרין אלו הדורות שהם כמתים במעשיהם ובאים ומתפללים לפניך בראש השנה וביום הכיפורים ואתה בורא אותם בריה חדשה, ומה להם לעשות? ליטול לולבין והדסין ולהלל אותו, הוי "ועם נברא יהלל יה"".

אנו נמצאים באותם דורות שהם יבשים כערער בערבה, שאין לנו לא בית מקדש, ולא כהן גדול, ולא נביא, וכמתים אנו במעשינו - עד שהקב"ה בוראנו בריאה חדשה "ועם נברא יהלל יה". ויש לעיין, מילא אם נאמר הדבר ביום הכיפורים בלבד הדבר מובן, שיום הכיפורים הוא קץ מחילה סליחה וכפרה לישראל, ומובן כיצד יכולים אותם המתים במעשיהם להיחשב כנבראים מחדש, אלא מהי הבריאה החדשה המיוחדת שמתרחשת בראש השנה? על זה אנו מכוונים בתפילה "זה היום תחילת מעשה זכרון ליום ראשון", "היום הרת עולם". ראש השנה הוא יום הריון העולם, היום שבו נברא האדם - נזר ותכלית הבריאה. ממילא כשם שבתחילת הבריאה צופן יום זה את סגולת הבריאה כולה, כך מאז ולעולם צופן יום זה את יסוד התחדשות העולם כולו. החטא

פוגם והורס את כל העולמות[1], והאדם בבואו לשוב רוצה לתקן את כל מה שנהרס במעשיו הרעים. ראש השנה, יום התחדשות הבריאה, יום שיש בו סגולה מיוחדת לתיקון כל העולמות בבריאתם מחדש - "לב טהור ברא לי אלהים ורוח נכון חדש בקרבי".

פגם החטא בכל העולמות

אומר המדרש (קהלת רבה פרשה ז): ""ראה את מעשה האלהים כי מי יוכל לתקן את אשר עותו", בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את אדם הראשון נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן ואמר לו: ראה מעשי כמה נאים ומשובחין הן וכל מה שבראתי בשבילך בראתי, תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם קלקלת אין מי שיתקן אחריך". אדם הראשון שנברא בראש השנה החריב את כל הגן עדן שנברא עבורו. הנימוק המשכנע ביותר בו פנה הקב"ה אל אדם הראשון על מנת למנעו מן החטא הוא ההרס והחרבן שעלול לבוא כתוצאה מחטאו - "ראה מעשי כמה נאים ומשובחין הן וכל מה שבראתי בשבילך בראתי, תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי". ולא רק בחטאו של אדם הראשון נאמרו הדברים, אלא כך הוא בכל חטא ועוון.

בספר ברק השחר לגר"א (איכה) הביא בפירושו על הפסוק "בכה תבכה בלילה" את לשון המדרש על החוטא "כוכבים ומזלות בוכים עמו, וכן מלאכי השרת", והסביר שהוא "לפי שפגם בכולם ועשה חושך בכולם... לפי שהנשמה ניטלה מכולם וכולם לוקים עמה". ואילו כשאדם מתקן מעשיו נאמר "דרכיו ראיתי וארפאהו ואנחהו ואשלם נחמים לו ולאבליו" (ישעיהו נז יח) - וביאר הגאון שהכוונה לאותם המלאכים שנפגמו בחטאו, שכעת בתשובתו מגיעים לכלל תיקון שלם. וכן כתב הגאון ר' חיים מוולוז'ין (נפש החיים שער א פרק יב): "וכן קהלת אמר "כי את כל מעשה האלקים יביא במשפט על כל נעלם". ולא אמר 'כי האלקים יביא במשפט את כל מעשה'. והיינו כי 'אלקים' פירושו בעל הכחות כולם, ובעת עמוד האדם למשפט לפניו יתברך שמו לא ידונו את המעשה לבדה כפי שהיא, אך יחשבו גם כל מה שגרם וסיבב ע"י מעשיו אם טוב ואם רע בכל הכחות והעולמות זהו אמרו "מעשה האלקים"". כלומר גם על החלק הנעלם ממנו, לטובה או לרעה, אותו החלק שאינו מכיר שעשה במעשיו - מה שפעל על כל המציאות מכח מצוותיו ומעשיו הטובים או חלילה להיפך. וזה משום שמעשי האדם משפיעים על כל הבריאה כולה, שכן האדם נברא בצלם אלקים - שפירושו מה שגם האדם 'בעל הכוחות כולם', כפירוש שם 'אלקים'.

וזהו מה שאמר שלמה המלך "בני אל ילזו מעיניך" (משלי ג כא), כלומר שאדם לא יגרום ללזות וזלזול בערך כל הבריאה במה שיחטא בעיניו בהסתכלות אחת לא נכונה - "מעיניך". מכאן אנו למדים כמה יש לתת את הדעת לכל פעולה ופעולה שאדם עושה לטובה או לרעה, ולהיזהר במעשיו.

אומרת המשנה (סנהדרין ד ה): "כיצד מאיימין את העדים על עדי נפשות? היו מכניסין אותן ומאיימין עליהן שמא תאמרו מאומד, ומשמועה, עד מפי עד, ומפי אדם נאמן שמענו או שמא אי אתם יודעין שסופינו לבדוק אתכם בדרישה ובחקירה. הוו יודעין שלא כדיני ממונות דיני נפשות, דיני ממונות אדם נותן ממון ומתכפר לו, דיני נפשות - דמו ודם זרעיותיו תלוין בו עד סוף העולם, שכן מצינו בקין שהרג את אחיו שנאמר "דמי אחיך צועקים" (בראשית ד), אינו אומר 'דם אחיך' אלא "דמי אחיך"- דמו ודם זרעיותיו. דבר אחר "דמי אחיך" שהיה דמו מושלך על העצים ועל האבנים, לפיכך נברא אדם יחידי ללמדך שכל המאבד נפש אחד מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא וכל המקיים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא".

חלק מהאיום שלנו על עדים הבאים להעיד בדיני נפשות הוא ההכרה כי אדם הראשון נברא יחידי, ונתקיים בו "בשבילי נברא העולם". מזה יתבונן כל אחד על העולם כולו שנברא בעבורו, איך בחטאו נטרד האדם מן העולם וכל העולם נטרד עימו, ובזה יתעורר למשוך ידו מן החטא. רק ההבנה הזו יכולה לאיים על העדים מלהעיד שקר. טרדת העולם בחטא לא שייכת רק בחטא אדם הראשון, אלא בכל חטא וחטא, כפי שביארנו וכלשון המשנה (אבות ה א): "בעשרה מאמרות נברא העולם, ומה תלמוד לומר והלא במאמר אחד יכול להבראות? אלא להפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם שנברא בעשרה מאמרות, וליתן שכר טוב לצדיקים שמקיימין את העולם שנברא בעשרה מאמרות".

תשובה על ידי תורה

דוד המלך ע"ה אומר: "לב טהור ברא לי אלהים ורוח נכון חדש בקרבי" (תהלים נא יב). האדם זקוק לבריאה חדשה על מנת לתקן את חטאו, כביכול לברוא את ליבו מחדש בלא הפגמים שנפלו בו על ידי החטא. אך נשאלת השאלה איך ניתן לזכות לתשובה שכזו?

אנו יודעים כי "ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה. בדעתו תהומות נבקעו" (משלי ג יט-כ), על ידי התורה ברא

[1] "ובאמת כי האיש החכם ויבן את זאת לאמיתו. לבו יחיל בקרבו בחיל ורעדה. בשומו על לבו על מעשיו אשר לא טובים ח"ו עד היכן המה מגיעים לקלקל ולהרוס בחטא קל חס ושלום. הרבה יותר ממה שהחריב נבוכדנצאר וטיטוס. כי הלא נבוכדנצאר וטיטוס לא עשו במעשיהם שום פגם וקלקול כלל למעלה כי לא להם חלק ושורש בעולמות העליונים שיהו יכולים לנגוע שם כלל במעשיהם. רק שבחטאינו נתמעט ותש כביכול כח גבורה של מעלה. את מקדש ה' טמאו - כביכול המקדש העליון. ועל ידי כן היה להם כח לנבוכדנצאר וטיטוס להחריב המקדש של מטה המכוון נגד המקדש של מעלה. כמו שאמרו רז"ל (איכה רבתי) 'קמחא טחינא טחינת'. הרי כי עונותינו החריבו נוה מעלה עולמות עליונים הקדושים. והמה החריבו רק נוה מטה". (נפש החיים שער א פרק ד)

וחידש הקב"ה את כל הבריאה כולה, כפי שנאמר בזהר הקדוש (שמות קסא:) "קודשא בריך הוא אסתכל באורייתא וברא עלמא", ובדברי חז"ל במדרש (בראשית רבה פרשה א): "התורה אומרת אני הייתי כלי אומנתו של הקדוש ברוך הוא. בנוהג שבעולם מלך בשר ודם בונה פלטין, אינו בונה אותה מדעת עצמו אלא מדעת אומן, והאומן אינו בונה אותה מדעת עצמו, אלא דיפתראות ופינקסאות יש לו לדעת היאך הוא עושה חדרים, היאך הוא עושה פשפשין. כך היה הקדוש ברוך הוא מביט בתורה וברא את העולם, והתורה אמרה "בראשית ברא אלהים", ואין ראשית אלא תורה, היך מה דאת אמר "ה' קנני ראשית דרכו" (משלי ח)". לכן גם כל קיום העולם תלוי בתורה "אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי" (ירמיהו לג כה), ובלא תורה כל העולמות נחרבים. וכפי שכתב ר' חיים מוולוז'ין (נפש החיים שער ד פרק יא): "והאמת בלתי שום ספק כלל. שאם היה העולם כולו מקצה עד קצהו פנוי ח"ו אף רגע אחת ממש מהעסק והתבוננות שלנו בתורה. כרגע היו נחרבים כל העולמות עליונים ותחתונים והיו לאפס ותהו חס ושלום". זה מה שאנו אומרים "המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית" - "ואין טוב אלא תורה שנאמר "כי לקח טוב נתתי לכם"" (ברכות ה.). כלומר כל התחדשות הבריאה תלויה גם עתה בעסקנו בלימוד התורה הקדושה. לכן אנו אומרים "השיבנו אבינו לתורתך... והחזירנו בתשובה שלמה לפניך", שעל ידי השיבה אל התורה נשוב אל שורש הבריאה ואל כוח התחדשותה. התשובה צריכה להיעשות דווקא על ידי התורה, "קחו עמכם דברים ושובו אל ה'" (הושע יד ג). מאז החרבן אין דרך לתקן את החטא עוד על ידי הקרבנות, אלא דווקא על ידי עסק התורה, ורק כך יוכל האדם לתקן ולשקם את עצמו ואת הבריאה כולה.

אומר המדרש (ילקוט שמעוני משלי רמז תתקלה): "כתיב "עץ חיים היא למחזיקים בה", ר' הונא אמר נכשל אדם בעבירה שהוא חייב בה מיתה בידי שמים מה יעשה ויחיה, יתעסק בתורה, אם היה רגיל לקרות דף אחד יקרא שני דפין, לשנות פרק אחד ישנה שני פרקים". על עניין זה אומרת התורה (דברים ל יא) "כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום לא נפלאת הוא ממך ולא רחקה הוא". פירש הרמב"ן פסוק זה על מצות התשובה[2], ואילו המהר"ל (גור אריה שם) הבין כי מדובר בתורה כולה. מיישב הנצי"ב (העמק דבר שם) שיש קשר מהותי בין התשובה ללימוד התורה, ששניהם למעלה מהשכל האנושי, וממילא תלויים הם זה בזו וזו בזה. וכך היא הדרך לתקן את כל מה שהחרבנו חלילה בחטאנו.

התשובה שבקרבנות

אומר התלמוד ירושלמי (מכות ב ו): "שאלו לחכמה חוטא מהו עונשו? אמרה להם "חטאים תרדף רעה" (משלי יג כא). שאלו לנבואה חוטא מהו עונשו? אמרה להן "הנפש החוטאת היא תמות" (יחזקאל יח ד)". מצד החכמה והנבואה אין תיקון לאדם על חטאיו, שכן עבר הוא על ציווי הבורא והביא להרס וחורבן לו ולכל הבריאה כולה, זו מציאות שאין לה תיקון, שמה שהרס וניפץ שוב לא יקום מחדש. ממשיך הירושלמי: "שאלו לתורה חוטא מה עונשו? אמרה יביא אשם ויתכפר", הוה אומר שבהקרבת הקרבן יש בניין ותיקון למה שהאדם הרס וקלקל.

כותב הרמב"ם (הלכות בית הבחירה ב א-ב): "המזבח מקומו מכוון ביותר, ואין משנין אותו ממקומו לעולם, שנאמר זה מזבח לעולה לישראל, ובמקדש נעקד יצחק אבינו שנאמר ולך לך אל ארץ המוריה ונאמר בדברי הימים ויחל שלמה לבנות את בית ה' בירושלים בהר המוריה אשר נראה לדויד אביהו אשר הכין במקום דויד בגרן ארנן היבוסי. ומסורת ביד הכל שהמקום שבנה בו דוד ושלמה המזבח בגורן ארונה הוא המקום שבנה בו אברהם המזבח ועקד עליו יצחק, והוא המקום שבנה בו נח כשיצא מן התיבה, והוא המזבח שהקריב עליו קין והבל, ובו הקריב אדם הראשון קרבן כשנברא ומשם נברא, אמרו חכמים אדם ממקום כפרתו נברא".

לרמב"ם חשוב להדגיש לנו את מקומו של המזבח בכדי ללמדנו על כוח הכפרה שיש בהקרבת הקרבנות. במקום המזבח יש את סגולת התחדשות הבריאה, כשם ששם החלה יצירת האדם, כך משם סגולת התחדשות הבריאה מראשיתה בתיקון מה שקלקל האדם במעשיו. הקרבן הוא ההכרה של האדם במה שאין הוא ראוי לחיים במה שחטא ופגם את הבריאה כולה, ומה שנעשה בקרבן ראוי היה להיעשות בו עצמו[3], ומשם בלב נשבר ווידוי בפה שב האדם בתשובה ומחדש את הבריאה מחדש - "כי אני ה' בניתי הנהרסות נטעתי הנשמה" (יחזקאל לו לו).

---

[2] "כי על כל התורה יאמר (לעיל ח א) "כל המצוה אשר אנכי מצוך היום", אבל "המצוה הזאת" על התשובה הנזכרת, כי והשבות אל לבבך (בפסוק א) ושבת עד ה' אלהיך (בפסוק ב) מצוה שיצוה אותנו לעשות כן".

[3] כדברי הרמב"ן (ויקרא א ט): "כי בעבור שמעשי בני אדם נגמרים במחשבה ובדבור ובמעשה, צוה השם כי כאשר יחטא יביא קרבן, יסמוך ידיו עליו כנגד המעשה, ויתודה בפיו כנגד הדבור, וישרוף באש הקרב והכליות שהם כלי המחשבה והתאוה, והכרעים כנגד ידיו ורגליו של אדם העושים כל מלאכתו, ויזרוק הדם על המזבח כנגד דמו בנפשו, כדי שיחשוב אדם בעשותו כל אלה כי חטא לאלהיו בגופו ובנפשו, וראוי לו שישפך דמו וישרף גופו לולא חסד הבורא שלקח ממנו תמורה וכפר הקרבן הזה שיהא דמו תחת דמו, נפש תחת נפש, וראשי אברי הקרבן כנגד ראשי אבריו, והמנות להחיות בהן מורי התורה שיתפללו עליו. וקרבן התמיד, בעבור שלא ינצלו הרבים מחטוא תמיד. ואלה דברים מתקבלים מושכים את הלב כדברי אגדה".

אך בימינו שאין בית המקדש קיים התחדשות הבריאה תלויה כולה בעסק התורה בלבד, כלשון הגמרא (מנחות דף קי.): "אמר ריש לקיש, מאי דכתיב: "זאת התורה לעולה למנחה ולחטאת ולאשם"? כל העוסק בתורה, כאילו הקריב עולה מנחה חטאת ואשם. אמר רבא: האי "לעולה למנחה", עולה ומנחה מיבעי ליה? אלא אמר רבא: כל העוסק בתורה, אינו צריך לא עולה ולא חטאת ולא מנחה ולא אשם. אמר רבי יצחק, מאי דכתיב: "זאת תורת החטאת" "וזאת תורת האשם"? כל העוסק בתורת חטאת כאילו הקריב חטאת, וכל העוסק בתורת אשם כאילו הקריב אשם". הרי שסגולת לימוד התורה היא כסגולת הקרבת הקרבנות על גבי המזבח - להשיב את הבריאה לשורשה ולנקודת החידוש שבה.

8